

9. Поплужный В.Л. Эмоциональная культура школьников : метод. пособ. / В.Л. Поплужный. – Новгород : Изд-во ГПИ, 1993. – 43 с.
10. Белкин А.С. Ситуация успеха: Как ее создать : книга для учителя / А.С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с.
11. Семке В.Я. Умейте властвовать собой, или беседы о здоровой и больной личности / В.Я. Семке. – Новосибирск : Наука, 1991. – 237 с.
12. Потылико Г.П. Культура общения и личность / Г.П. Потылико. – К. : Знание, 1984. – 32 с.
13. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного / Л.Г. Коваль. – К. : Рад. школа, 1983. – 120 с.
14. Соколова Л.Е. Формирование эмоциональной культуры старшеклассников средствами учебно-воспитательного процесса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.Е. Соколова. – Кривой Рог, 1994. – 185 с.
15. Сбитнева Л.Н. Воспитание эмоциональной культуры подростков средствами вокально-хоровой музыки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.Н. Сбитнева. – Луганск, 1996. – 170 с.
16. Сілютіна І.М. Формування емоційної культури студентів педагогічного училища засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Луганськ, 1998. – 17 с.
17. Анненкова І.П. Формування емоційної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І.П. Анненкова. – О., 2002. – 240 с.
18. Могилей И.В. Формирование эмоциональной культуры будущих учителей музыки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / И.В. Могилей. – Кривой Рог, 2000. – 202 с.

ХАУСТОВА О.В.

АНДРАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛЯ

Відродження духовності нації є завданням великої значущості, яке окреслене в Державній програмі “Вчитель” та інших державних документах. Для його вирішення необхідно підтримати вчителя на шляху розвитку його духовного потенціалу в процесі післядипломної освіти, для чого необхідно врахувати андрагогічні засади діяльності викладача.

Аналіз попередніх досліджень виявив, що особливості післядипломної підготовки вчителя розглянуто А. Вербицьким, В. Олійником, Т. Сущенко, Л. Шевчук та ін., акмеологічні теорії розвитку професіоналізму вчителя характеризують А. Деркач, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, М. Станкін та ін. Сучасні положення андрагогіки як науки про освіту дорослих висвітлено С. Вершловським, С. Змейовим, Ю. Кулюткіним, Е. Степановою, Г. Сухобською та ін. Сутність духовності й духовного розвитку особистості розкривають І. Гобзова, Н. Долгая, І. Зязюн, О. Климишин, О. Колісник, Д. Леонтєв, Д. Ломакіна, О. Омельченко, В. Москалець, В. Мурашов, Е. Помиткін, Н. Чернуха, Г. Шевченко та ін. Духовний потенціал і духовну культуру особистості характеризують О. Олексюк, О. Горожанкіна, Е. Помиткін, В. Вербець, В. Подрезов, С. Черніков та ін. Однак андрагогічні засади розвитку духовного потенціалу педагога залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – висвітлити специфіку розвитку духовного потенціалу педагогів в умовах післядипломної освіти на андрагогічних засадах.

Духовний потенціал об’єднує сутнісні сили, здібності людини, які сприяють духовному самовираженню. Це інтегроване утворення розподіляється в усіх структурах особистості, залежить від індивідуальних особливостей людини, вікових зокрема, її досвіду та цілеспрямованого впливу на її розвиток, який можливий в умовах післядипломного освітнього процесу.

Розвиток духовного потенціалу педагога як дорослої людини має здійснюватися на основі досягнень андрагогіки – теорії навчання дорослих, мета якого полягає у сприянні розвитку та збагаченню цілісної особистості, прояву її самобутності, актуалізації її прихованих здібностей.

Для уточнення специфіки андрагогічного впливу на розвиток духовного потенціалу педагога слід дослідити вікові особливості розгортання духовного життя (емоційно-вольової, мотиваційної, інтелектуальної сфер особистості тощо), визначити завдання активізації духовного потенціалу, які враховують специфіку, кризи вікового розвитку, необхідні для цього принципи, методи навчання та відповідні умови в післядипломному освітньому процесі.

Згідно з поширеною віковою періодизацією, можна стверджувати, що в сучасній школі працюють педагоги – представники кількох вікових періодів, які відрізняються особливостями мислення, пам'яті, емоцій, потреб, мотивів, цілей. Так, педагогічною практикою займаються представники юнацького (до 21 року), дорослого (21–60 років), похилого віку (60–75 років). Межі кожного вікового періоду є умовними. Людина кожної із цих вікових категорій потребує особливого підходу до розвитку духовного потенціалу.

Для визначення особливостей підтримки духовного потенціалу педагога в післядипломному освітньому процесі має значення те, що в період дорослого віку, до якого належить більшість працюючих педагогів, розвиток особистості відбувається в напрямі посилення соціально-духовної інтегрованості [6, с. 265].

На етапі ранньої дорослості (20–40 років) педагог вибудовує стійке ядро “Я-концепції”, бачення вічних і перехідних цінностей [6, с. 272], що стає основою самовизначення у світі, взаємодії з іншими людьми, ставлення до себе. Цей процес пов'язаний з актуалізацією сутнісних сил особистості, духовних цінностей, особистого досвіду, бажанням людини розвиватися.

Зріла дорослість (40–60 років) відзначається набуттям духовно-моральної досконалості, мудрості та досвіду, чуйності, громадянської й соціальної відповідальності [6, с. 316]. Домінантою “Я-концепції” стає самоактуалізація, зумовлена духовно-моральними правилами й більш значущими, ніж ситуативні, особистісними цінностями [6, с. 317].

Згідно з даними, отриманими М. Савчиним, Р. Василенко, інтелект людини в період дорослості набуває рис “компетентності”, “таланту”, “мудрості” [6, с. 290]. Базуючись на дослідженнях дослідників у галузі вікової психології, можна стверджувати, що, в цей період особливого значення в процесі післядипломної освіти набуває формування уявлень педагога про духовне “Я”, усвідомлення самого себе як людини духовної, самопізнання власних духовних потенціалів, спрямування професійної діяльності на повне використання тих можливостей, які відкриваються з віком. Стає можливим і необхідним вирішення таких завдань:

- усвідомлення правильності чи помилковості вибору професійного шляху, його корекція (залежно від самоусвідомлення власних здібностей); посилення потреб у професійному спілкуванні та соціальних контактах, прагнень творчої самореалізації, актуалізації духовних потенціалів як мотивів професійної діяльності;

- вправління в духовному збагаченні мовлення для взаємодії з дитиною, щирому самовираженні моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів, емпатичних переживань;

- самоаналіз відповідності життєвого шляху духовним цінностям, досвіду, “Я-концепції”, оцінка власних сутнісних сил та міри їх актуалізації в педагогічній діяльності; зближення реальної та ідеальної професійної “Я-концепції”, оцінювання своїх духовних якостей у зв'язку з образом “професійного

Я”; вирішення суперечностей між образом “духовного Я” і виконанням соціальних ролей, професійної діяльності;

- пізнання, визначення та змінювання своїх пріоритетів, місця в соціумі й залежності від духовних цінностей; розуміння та корекція очікувань; розвиток потреби формування власних думок, цінностей і способу життя;

- духовне споглядання за внутрішньою та зовнішньою активністю; духовна інтерпретація досвіду; самоаналіз досвіду духовного спілкування;

- розвиток аналітичних процесів планування, прогнозування, прийняття рішень, вибору стратегій власного розвитку на основі духовних почуттів, ідеалів; здійснення на духовних засадах рефлексії, оцінок і суджень; розвиток здатності мобілізувати свої інтелектуальні сили для вирішення актуальних духовних проблем;

- розвиток відкритої пізнавальної позиції, адекватного сприйняття незвичайних, потенційно психотравмуючих подій, для чого необхідно: усвідомлення можливості існування різноманітних уявлень про явище; розуміння того, що ”можливо все, навіть те, що неможливо”; здатності переходити від логіко-аналітичного до образного, від інтуїтивно-асоціативного до алгоритмічного, від дієво-практичного до ігрового способу опису й аналізу явищ; здатності синтезувати різні пізнавальні позиції в діалозі з іншими людьми;

- розвиток конвергентних і дивергентних здібностей, здатності успішно розв’язувати творчі завдання на основі оригінальних ідей в умовах виходу за межі стеретипного досвіду; формування толерантності до нереалістичного досвіду, оцінювання його за фактичними характеристиками, а не відкидання досвіду, дані якого суперечать наявним знанням; перехід від спрощеного розуміння подій до створення багатомірної моделі реальності;

- розвиток діалектичного мислення, здатності обмірковувати, синтезувати протилежні думки, інтегрувати ідеальне й матеріальне, потенційне та актуальне, реальне й фантастичне;

- уміння самостійно визначати підходи до проблеми, ігноруючи типові норми й правила, залежно від особливостей проблеми.

Педагоги – представники зрілого дорослого віку мають нагальну необхідність у підтримці духовних новоутворень у післядипломному освітньому процесі, таких як:

- здатність до переходу від захопленості власним “Я” до трансценденції “Я” (вихід за межі “Я” до вічного);

- уміння узгоджувати особистий досвід з “Я-концепцією”; враховувати власні можливості та індивідуальні здібності під час духовного самовираження; регулювати поведінку й емоційні переживання на основі знань про свої духовні якості;

- уміння опрацьовувати ілюзії ранньої дорослості в оцінці своїх життєвих перспектив і можливостей; коректувати цінності, долати неадекватний рієнь домагань, втрату сенсу життя, зневіру в собі, намагання жити минулим, ілюзорність своїх можливостей.

Для педагогів похилого віку значної ваги набувають завдання розвитку таких умінь:

- протидія зниженню життєвих сил, послабленню здоров’я, регулювання негативних переживань, корегування усвідомлення почуттів і встановлення зв’язку почуттів з діями, вчинками; протидія стресу;

- узагальнення життєвого духовного досвіду; побудова перспективних планів з урахуванням особливостей наступного вікового періоду (старості); наб-

лиження власної поведінки, способів діяльності, змісту думок до ідеалів духовного розвитку;

- перехід від потреби в реалізації свого творчого, духовного потенціалу до реальних дій, передачі значущих духовних надбань наступному поколінню;
- відпрацювання виражального компонента емоційного реагування;
- протидія зниженню дивергентних здібностей, функціонуванню динамічного інтелекту; підтримка інтелектуальної гнучкості, подолання розумової ригідності (негнучкості), схильності вперто дотримуватися життєвих правил, з недовірою ставитись до нових ідей; підвищення здатностей формулювати судження, аналізувати проблеми й використовувати засвоєні стратегії для розв'язання духовних завдань; розвиток навичок використання життєвого досвіду під час розв'язання проблемних ситуацій.

Крім означених орієнтирів побудови післядипломної освіти педагогів, під час розвитку духовного потенціалу слід звернути увагу на вимоги, що зумовлені віковими кризами. Духовними випробуваннями для педагога стають криза тридцяти років та криза середини життя. Кризу тридцяти років визначають як “зумовлене життєвими труднощами й помилками розчарування людини в значущості культивованих нею цінностей, норм, ідеалів, яке призводить до зміни сенсу її життя, переоцінки життєвих цінностей” [6, с. 281]. Криза середини життя є психологічним феноменом, що переживається людьми, які досягли 40–45 років, і полягає в критичній оцінці й переоцінці досягнутого в житті.

Як свідчать дослідження І. Мартинюк, Н. Соболевої, до кризового стану призводять внутрішні світоглядні колізії, витоками яких є суперечності між: системами ідей, що склалися в суспільній свідомості, й особистим світоглядом; системою знань про навколишній світ і системою ціннісних орієнтацій, уявлень про власне місце в цьому світі; між поглядами та реальною поведінкою людини; між індивідуальними, груповими та загальнокультурними цінностями [1, с. 120].

Якщо вчитель виявляється не здатним упоратися з переоцінкою цінностей і здійснити необхідні зміни, виникають передумови духовних криз. Різновидом таких криз є екзистенційна, дослідження якої започатковано В. Франклом. На його думку, криза – це конфлікт різних цінностей усередині самої ціннісної свідомості особистості. Екзистенційна криза – це конфлікт між силами самозбереження й силами розвитку, укорінена в глибині людської сутності. Її подолання вчений пов'язує з усвідомленням людиною важливої мети, для реалізації якої потрібно духовне напруження та розвиток, інтеграція зі світом, творчість (створення чогось нового, більш досконалого й відповідного ідеалам, цілям, цінностям, потребам людини). Процес творчості сприяє розвитку сутнісних сил людини, перетворенню її особистості [7].

Інший дослідник О. Зеличенко вирізняє такі духовні кризи: криза розвитку (через нерозуміння), криза втрати Бога, криза нелюбові, творча криза, криза дезорієнтації, криза спустошення [2, с. 229]. На його думку, чинниками духовної кризи людини можуть виступати різноманітні причини, які можна умовно поділити на ціннісні, емоційні, когнітивні, вольові та характерологічні.

Післядипломний освітній процес містить у собі можливості профілактики духовних криз та допомоги вчителям у їх подоланні. Однак сам процес навчання дорослої людини може викликати в неї реакції, що здатні перешкоджати подальшому духовному, інтелектуальному, емоційному розвитку. Дорослій людині при-

таманні, за висновками психологічних досліджень, сумніви у власних здібностях до навчання, побоювання, що в процесі навчання виявиться їхня некомпетентність, невміння вчитися, страх порівняння з іншими, більш успішними колегами. Викладачу системи післядипломної освіти необхідно розуміти ці особливості для того, щоб відкривались можливості для розвитку духовного потенціалу учителів.

Якщо стосовно дитини в сучасній педагогіці доцільним вважається її прилучення до духовних цінностей суспільства, тобто процес інтеріоризації соціокультурних цінностей, то стосовно дорослої людини доречним є інший підхід, який спрямовує зусилля на “вивільнення глибинних задатків розвитку, при якому відбувається саморозгортання духовності, первісно соціальної й позитивної, своєрідне розширене відтворення потреб як безперечних цінностей (і віх) особистісного зростання” [4, с. 50]. Цей підхід сприяє розквіту людської потенціальності, духовних потенціалів зокрема.

Такий розвиток у системі післядипломної освіти має враховувати принципи андрагогіки, базуватися на андрагогічних моделях навчання. Серед таких моделей відомими є модель Ноулза (США) та модель Нотингемської групи. Базуючись на цих андрагогічних моделях, ми виводимо такі основи розвитку духовного потенціалу вчителя:

1. Учителю, як суб’єкту післядипломного освітнього процесу, належить провідна роль у процесі розвитку духовного потенціалу.

2. Учитель прагне до самореалізації, духовної зокрема, самостійності й самоуправління, а післядипломний освітній процес має надавати йому такі можливості.

3. Учитель володіє життєвим духовним досвідом, який має бути використаний як важливе джерело навчання, розвитку особистості та групи.

4. Учитель прагне вирішення важливих життєвих, духовних проблем і досягнення конкретної мети.

5. Учитель розраховує на невідкладне застосування набутих у ході навчання умінь, навичок, знань і якостей для вирішення духовних, морально-ціннісних проблем.

6. Для побудови стратегії розвитку духовного потенціалу, вироблення навичок духовної взаємодії, духовного подолання професійних проблем слід враховувати вплив часових, просторових, побутових, професійних, соціальних чинників на вчителя, зумовлені ними бар’єри.

7. Процес розвитку духовного потенціалу в системі післядипломної освіти має бути організований як спільна діяльність учителів і викладачів на етапах діагностики, планування, реалізації, оцінювання й корекції.

8. Атмосфера навчання повинна бути дружньою, заснованою на пошані, співпраці, відповідальності всіх учасників.

9. Післядипломний освітній процес має бути спрямований на активізацію творчого та критичного мислення, інтегрованого з почуттєвою, духовною сферами людини.

10. Необхіднісню є комбінування групового та індивідуального навчання, самонавчання.

11. Одним із основних компонентів успішного навчання вчителів, розвитку їх духовного потенціалу є постійна реінтеграція когнітивної та емоційної сфер.

12. Знання має розглядатися як відкрита система. Навчання передбачає мислення, пошук, відкриття, критичний роздум і творчу відповідь.

13. Освітній процес спрямовується на відбір знань, синтез, відкриття й діалог.

Розвитку духовного потенціалу вчителів у процесі післядипломної освіти сприятиме дотримання андрагогічних принципів, визначених Н. Протасовою: індивідуального досвіду та розвитку індивідуальних освітніх потреб; вікового підходу; створення умов та свободи вибору; проблемно-ситуаційної організації навчання; спільної діяльності; розвитку творчого потенціалу та морально-вольової сфери особистості; актуалізації результатів навчання.

До означених принципів сучасні вчені додають такі, як: пріоритет самостійного навчання, принципи індивідуалізації, системності (відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання й оцінювання результатів навчання), актуалізації результатів навчання (невідкладного застосування на практиці здобутих знань, вироблених умінь і навичок), усвідомленості, елективності (свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання), розвитку освітніх потреб, контекстності навчання (орієнтації на вирішення конкретних, життєво важливих цілей, виконання соціальних ролей, удосконалення особистості з урахуванням особливостей професійної, соціальної, побутової діяльності, просторових, часових, професійних, побутових умов).

В андрагогічному освітньому процесі над експозиційними методами переважають пошукові, коли зміст навчання не визначений цілком і повністю наперед, вчителі відбирають і організують інформацію, зміст навчання і необхідний досвід з метою вивчити проблеми та знайти їх вирішення на основі духовного потенціалу. Необхідним стає використання активних методів, прийомів навчання, таких як мозкова атака, “групи, що дзижчать”, аналіз конкретних ситуацій, групи за інтересами, демонстрація і практика, обговорення, експерименти, проекти, ігри, імітації, обговорення з групою спеціалістів, симпозіуми, семінари, ділові ігри, круглі столи, диспути, дискусії тощо.

Розвиток духовного потенціалу вчителя в післядипломному освітньому процесі на андрагогічних засадах перетворюється на складний динамічний процес пізнання самого себе, активного перетворення вчителем власного внутрішнього світу, пошуку, збагачення, зростання, становлення професійно значущих духовних якостей і здібностей, можливостей самоактуалізації, самореалізації в повсякденній педагогічній діяльності духовних потреб, цілей, знань, умінь, якостей особистості, спрямований на духовне самовдосконалення, творче самоздійснення.

У зв'язку із цим іншою стає роль викладача – андрагога, який, на думку С. Вершловського, стає, перш за все, організатором навчання дорослих, що вміє суміщати в своїй професійній діяльності три “ролі”: “лікаря-психотерапевта”, “експерта” та “консультанта”.

Базуючись на висновках С. Вершловського, ми вважаємо, що як “лікар-психотерапевт” викладач надає допомогу у відновленні мотивації до освітньої й професійної діяльності на духовних засадах, зниженні рівня тривожності вчителів; як “експерт” – володіє змістом андрагогічної і професійної, духовної діяльності вчителів; як “консультант” – володіє методологією андрагогічного супроводу саморозвитку духовного потенціалу вчителів, допомагає у створенні проєктів професійного, особистісного, духовного розвитку.

Серед умов, що підвищують духовний потенціал післядипломної освіти, слід відзначити:

– мотиваційні умови (освіта стає умовою ефективності життєдіяльності, професійного й духовного життя зокрема, знання набувають значення як спосіб

подолання широкого комплексу проблем – від значущих на конкретному відрізку життєвого шляху до “вічних” питань буття);

- наближення освіти до реального соціального життя, конкретних освітніх ситуацій, створення умов для духовного саморозвитку особистості;
- партнерство андрагога із широким спектром соціальних організацій, засобами масової інформації, що створює освітні духовні ресурси;
- гуманітаризація освіти – умова формування глобального мислення, здатності людини вирішувати проблеми, що виникають у результаті об’єктивного розвитку суспільства на духовних засадах;
- врахування широти й варіативності освітніх, духовних запитів педагогів;
- забезпечення переходу суб’єкта андрагогічного процесу в “режим саморозвитку”;
- практико-орієнтований характер освітнього процесу, розвитку духовного потенціалу;
- орієнтація на задоволення духовних потреб учителів.

Висновки. Розвиток духовного потенціалу вчителя на андрагогічних засадах має відповідати віковим завданням духовного розвитку, враховувати періоди, кризи вікового розвитку, особливості актуалізації прихованих духовних здібностей дорослих, необхідні для цього принципи, методи освітньої діяльності та відповідні умови післядипломного освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні програми розвитку духовного потенціалу вчителя в післядипломному освітньому процесі на андрагогічних засадах.

Література

1. Життєві кризи особистості: наук.-метод. посіб. : у 2 ч. / [ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч. 1: Психологія життєвих криз особистості. – 357 с.
2. Зеліченко А.И. Психология духовности / А.И. Зеліченко. – М. : Изд-во трансперсонального ин-та, 1996. – 400 с.
3. Змеев С.И. Андрагогика: становление и пути развития / С.И. Змеев // Педагогика. – 1995. – № 2. – С. 66–67.
4. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості / З.С. Карпенко. – К. : Міжнар. фін. агенція, 1998. – 216 с.
5. Психолого-педагогический словарь / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Минск : Современ. Слово, 2006. – 928 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К. : Академ-видав, 2006. – 360 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл. / [общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева ; вступ. ст. Д.А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

ЧЕРНИШОВА Н.О.

ПЕДАГОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ У ФОРМУВАННІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНИ Й ПОЛЬЩІ

Українська держава потребує відродження національної духовності. Відродити її покликана така виховна система, яка своїм корінням сягає в глибину віків. Подібна система здатна відновити те, що було “закодоване в духовних генах людського роду” [6]. В Україні, як і в найближчого західного сусіда – Польщі, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси й самобутність двох близьких культур – української та польської. Суспільство повинно віднайти виховний ідеал нового часу, враховуючи найцінніші педагогічні здобутки.